

Emlékezés

POMOGÁTS BÉLA

Csokonai és Juhász Ferenc között – a száz éve született Gulyás Pál költészetéről

A magyar költészetnek az a hagyománya, amely a folklórral (és a régi magyar költészettel) érintkezik, valójában hosszú évszázadokon keresztül érvényesült. A régi magyar vers, és erre Németh László vagy Féja Géza egyaránt rámutattak, igen sokat merített a népi költészeti tradíció tárházából, és a magyar költészet történetében a népi hagyományok, az irodalmi népiesség, a folklorizmus felfedezése, példaként állítása – egykor Faludi Ferencnél és Csokonainál, később Petőfinél és Aranyánál, a huszadik században a népi mozgalom költőinél: Erdélyi Józsefnél, Sinka Istvánnál, Illyés Gyulánál és Gulyás Pálnál, végül 1945 után az „újnépesség” lírikusainál: Nagy Lászlónál, Juhász Ferencnél, Kormos Istvánnál – nemcsak a hagyományhoz történő visszatérést jelentette, hanem új szemléleti formák, poétikai eljárások kezdeményezését is. Költészet és népiesség találkozása a magyar irodalom évszázadai során több alkalommal is ösztönző módon hatott arra a szinte folyamatos szellemi igényre, amely éppen a régi és az új, a hagyomány és az újítás alkotó egyeztetése által kívánta építeni irodalmunk, általában a magyar kultúra szellemi folytonosságát.

A költészet és a népiség találkozása a két világháború közötti úgynevezett népi lírai irányzat hanyatlása, majd felbomlása után sem vesztette el irodalomtörténeti szerepét. Ahogy utak vezettek a népi lírához a múltból: a tizenkilencedik század népi-nemzeti klasszicizmusától, a századforduló irányzataitól és Ady Endre költészetétől, úgy vezettek utak a népi líra költőitől a magyar költészet 1945 után kibontakozó újabb korszakához. A fiatal Illyés otthonosságára és józanságára Simon István és Fodor András, Sinka látomásos balladaira Nagy László és Kormos István, Gulyás Pál egyetemesség-mítoszaira Juhász Ferenc, a régi magyar vers archaikus stílusára Csanádi Imre költészete válaszolt. A költői népiség hosszú évszázadokon átívelő igényének ők adtak új értelmet, a népi hagyományoknak új küldetést. Költői szemléletüket a népi hagyományok szabták meg, világképüket a nagy történelmi és nemzeti újrakezdés alakította, alkotó személyiségüket kívánták a magára eszmélő közösség szolgálatába állítani. A háborús évek után fellépő költők: Juhász, Nagy, Simon, Kormos, Csanádi, Fodor és mellettük Darázs Endre, Sípos Gyula és mások a nép hűségében, érdekeinek szolgálatában látták a népiség értelmét, a népi költő feladatát, és nem abban, hogy poétikájuk kövesse a népies hagyományokat. A nép szolgálatát természetesen másként értelmezték, mint az akkori hazug hatalom. A műhelyben előre néztek, nemcsak a hagyományokhoz ragaszkodtak, hanem a művészi megújulás eszményeihez is. A hagyomány igazságát a modern költő igazságával kötötték össze: a régitől s az újból egységet teremtő Bartók lett legfőbb mesterük.

Németh László korán észrevette, hogy munkásságukban a „bartóki” vállalkozás öltött új alakot. „A legmeglepőbb jelenségek egyik – fejtegette –, mint húzódik-rendeződik, mintha csak mágneses erővonalak irányítanák, a nemzedék java (Juhász Ferenc, Nagy László, Fodor András, Csanádi Imre, Simon István – csak akiket én ismerek) az epigon-költészettől, amelynek a csapásán elindult, egy időszerűtlennek látszó, új népiség felé, amely azonban a népben megőrzött mélyebb irodalmi, emberi elemekkel igyekszik »sematikussá váló« életüket s irodalmukat gazdagítani. Bartók példája e költők egyikén-másikán már közvetlenül is érezhető, [...] joggal beszélhetünk irodalmunk bartóki vonaláról.” Annál inkább, mert e „vonalat” mind újabb és mind fiatalabb költők vezették tovább: az ötvenes évektől Csoóri Sándor, Szécsi Margit, Takács Imre, Kalász Márton és Tornai József, a hatvanas évektől Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Ratkó József és Kiss Dénes, a hetvenes évektől Utassy József, Kiss Benedek, Kiss Anna, Kovács István, Szepesi Attila, Serfőző Simon, Tamás Menyhért és Bari Károly. Minden fellépő új költői nemzedék szárnyukra bocsátotta azokat, akik szavaik „tisztá forrását” a népi örökségben keresik. Ez a „tisztá forrás” a legnagyobb erővel – a magyar líratörténetben is tektonikus mozgásokat okozva – Nagy László és Juhász Ferenc költészetében tört fel: mindketten költői forradalmat csináltak, mégis mindkettejük költészete a hagyományokra támaszkodott, ennek során a „népi líra” hagyományaira is. Nagy László lírájához Sinka István balladáitól, Juhász Ferenchez Gulyás Pál mitologikus verseitől és rajta keresztül Csokonaitól és a debreceni „fűvész” költőktől vezetett út, ezek a kapcsolódások is azt jelzik, hogy a „népi lírikusok” korszakos jelentőségű poétikai kezdeményezéseket tettek, és munkásságuk a magyar költészet újabb szemléleti és nyelvi fordulatait készítette elő.

Sinka és Gulyás kétségtelenül az 1945 utáni magyar líra egy bizonyos: a népi hagyományokból is táplálkozó irányzatának az ösztönző mestere lett. A debreceni költő azonban egészen más pályán haladt, egészen más irányokban tájékozódott, mint a bihari puszták, a pásztori kultúra lírikusa. Gulyás költői pályája, mint ismeretes, a Nyugat vonzásában indult, a magyar költészet európai igényességét, nyugati tájékozódását képviselte. Ugyanakkor utóda volt a debreceni „fűvész” költőknek: Földi Jánosnak, Fazekas Mihálynak, Diószegi Sámuelnek, és mindenekelőtt Csokonai Vitéz Mihálynak, az ő örökségüket keltette életre, midőn a kertben és a mezőn keresett ott-hont és nyugalmat: költői emléket állítva a növényi létnek, a „boldog mély világnak”, a „termő rejtelmenek”. Bölcséleti érdeklődése és elvont gondolkodása a természet ábrázolása révén fejezte ki eszméit és felismeréseit. A természet rejtelmeiben elmerülő költészet, a debreceni hagyományok követése tévesztette meg Babitsot, midőn *Nyugat*-beli bírálatában elmarasztalta Gulyást. Azt vetette a szemére, hogy Csokonaival ellentétben nem „mennél európaibb” akar lenni, hanem „mennél debrecenibb”. A bírálat igaztalan volt, a költő sértődötten vonult vissza debreceni magányába, s valóságos mítoszt alakított ki szülővárosa körül. Eltávozott a *Nyugat* táborából, a szerveződő népi mozgalomban keresett szerepet. Németh László irodalomértelmezését fogadta el: a népi hagyományokat állította szembe a nyugatos költészet eszményeivel.

Az öntudatos debreceniség, a népköltészet poétikájának hatása mindazonáltal csupán Gulyás Pál költői fejlődésének egyik állomása volt. Igazán jelentős költő akkor lett belőle, midőn a mítoszok világába merült, és a mitikus költészet szemléleti formái által fejezte ki korának mind félelmetesebb történelmi és kulturális feszültségeit.

Az érzékelhető valóság mögött Gulyás egy másik világot keresett, amely a látszatok rendjével szemben a lényeket hordozza, és amely végső magyarázattal szolgál a való világ fájdalmas ellentmondásaira. A világmindenséget és az emberi történelmet vak erők személytelen küzdelmének tekintette, mind nagyobb kiábrándulással figyelte azt a létfolyamatot, amelyet az ifjúságban érteni vélt és áhítatos versekben ünnepelt. Reménytelennek látta a „személyes én” helyzetét, végképp meghasonlásba került a történelemmel és a mindenséggel. Ebből a meghasonlásból hozott szabadulást a mítosz: a személyes és közösségi tapasztalatok mitologikus magyarázata.

Gulyás Pál világképet, világmagyarázatot akart alkotni, s ennek a lehetőségét az emberiség nagy mítoszaiban találta meg. Ezek a mítoszok mintegy jelképes értelmű rendszerbe foglalták, és közérthető magyarázattal látták el az ember természeti és társadalmi kapcsolatait, amelyeket a debreceni számkivetésben élő költő mindig is keresett. A múlt üzenetét kutatva Gulyás valósággal tudós módjára dolgozott. A harmincas évek magyar szellemi élete különben is érdeklődéssel hajolt a régi kultúrák és archaikus mítoszok fölé. Kerényi Károly, Hamvas Béla, Várkonyi Nándor és a *Szigetmozgalom* az ősi kultúrák mitologikus világmagyarázatát kutatták, bennük találván meg az emberiség legrégebbi tudását, az emberi gondolkodás ősforrásait.

A debreceni költő hatalmas műveltségre támaszkodott munkája során, a magányos szellem mohóságával vette birtokába a mitológiát és a világirodalmat. Megtanult ógörögül, izlandi és középfelnémet nyelven, finnül és románul, sőt keveset szanszkritül is, hogy a klasszikus és archaikus szövegeket eredeti alakjukban tanulmányozhassa. Ahogy Németh László mondotta: „azokba a költőkbe vagy inkább művekbe veszi be magát, amelyek egymagukban egy egész népet jelentenek.” Így ásta magát Homéroszba, Aiszkhüloszba, az *Eddába*, Dantébe, Schillerbe, Hölderlinbe, Madáchba, a román népköltészetbe, a szanszkrit irodalomba, a kínai filozófiába, végül a *Kalevalába*. Még a *Nyugat* kiváló műfordítói: Babits, Szabó Lőrinc, Illyés mellett is kitűnt fordításaival abban, hogy eladdig ismeretlen területek meghódítására vállalkozott: a klasszikus német költészet, kivált Schiller tolmácsolása mellett ónémet hőseposzt: a *Nibelung-éneket*, izlandi sagát, az *Edda-dalokat*, sőt román halottas éneket: az *Ale mortului*t szóltattatta meg magyarul. E művek és mesterek körében az ősi mítoszt kereste, az eredeti ideát, amely végső lényegére sűríti az emberi tapasztalatot. A népek lelkét, az emberiség közös tudatát vélte megtalálni bennük, Németh László szép kifejezésével, amely az 1954-ben keltezett *Gulyás Pál szobájában* című tanulmányban található, „a nagy kalóriájú szénrétegeket, amelyekbe egész erdők temetkeznek”.

A mítoszok nyelvén fejezte ki önmagát, gyakran nehezen érthető utalásokban, tudósoknak való jelrendszerben. Az emberiség ősi mítoszai és homályba vesző története nyomán épült költészete. A debreceni műhely mítoszok vonzásába és metszéspontjába került. Versei megteltek a görög, a germán és a finn mitológia hőseivel, történelmi szorongását vagy költői hitvallását a mitologikus történetek és epizódok nyelvén fejezte ki. A *Nibelungi kód* a germán mitológia kegyetlen hadistenét: Thort és vérengző farkasát: Fenrirt, az *Itáliához* Dante mitologikus állatait: a nőstényfarkast, az oroszlánt és az agarat, a keresztény és az izlandi mitológiát, az *Etruszk üzenet* a „Sibyllák szavát”, a *mythosok határán* Orpheuszt, Prométheuszt, a Hórákat és észak isteneit idézte fel. A mítosz isteneinek jelképes szerep jutott, a mitikus lények jelezték a háborút és a békét, a kegyetlenséget és az irgalmat, az emberi lélek és társadalom egymással küzdő ellentéteit. Gulyás mitologikus költészetének legfőbb forrása azon-

ban a *Kalevala* volt. A finn „naiv eposzban” találta meg költészetének végső mintáját és ösztönzőjét, azt a mitikus kulcsot, amely sorra megoldhatóvá teszi a magyar múlt és jövő, történelem és irodalom nagy kérdéseit.

Midőn Gulyás megismerte és kiaknázza az archaikus mítoszokat, ősi eposzokat és népi hiedelmeket, egyszerre volt költő és tudós, akinek érdeklődése, munkássága a *Nibelung-éneket* tanulmányozó Arany és a *Kalevalát* tolmácsoló Vikár Béla eredményeit folytatta, ugyanakkor az ősi mítoszokat költői módon birtokába vevő Juhász Ferenc költészetét készítette elő. Gulyás és Juhász költészete között a mítosz iránti érdeklődés, a mitológiai közkinccs tudós tanulmányozása hoz létre kapcsolatokat: egy szemléletforma, amelynek mindkét költő esetében – ha más-más módon, más-más eredménnyel is – poétikailag igen fontos szerepe van. Juhász, akárcsak Gulyás Pál, tudós költő, aki valósággal megtervezi költészetét, valósággal tudományos gyűjtőmunkával készül műveire, minden érdekli és foglalkoztatja, ami a létezés: a minden-ség és az ember megismerését elősegítheti. Innen ered a magyar líra történetében szokatlan természettudományos érdeklődése, ezért kerültek könyvespolcára a klasz-szikus és modern írók művei mellé az orvosi szakfolyóiratok, a tudományos kézi-könyvek és lexikonok. Minden tudást, az emberi létezésre irányuló minden információt össze akar gyűjteni, fel akar használni költői eposzaiban.

Mi okozza a tudás eme szokatlan vágyát, a teljesség szomját, a megismerés és összefoglalás állandó igényét? Juhász legalábbis a hatvanas években úgy érezte, hogy az emberi történelem kritikus pillanatához érkezett: először áll fenn az a lehetőség, hogy az emberiség elpusztítsa önmagát, s a költőnek e kritikus pillanatban, átélve a végső pusztulás szívszorító lehetőségét, fel kell mérnie az emberi létezés teljes körzetét, az emberi megismerés által birtokba vett világmindenséget. A válsághelyzetnek ez a mélyen átélt felismerése, a „krizeológiai” élmény és a nyomában következő megrendülés megint csak Gulyás Páléval rokonítja Juhász költői szemléletét.

A felismert válsághelyzet és a „krizeológiai” élmény következtében alakulnak ki Juhász Ferenc mítoszai. Ezek a mitikus költemények részben az emberiség mitológiai közkinccsére, közelebről megint csak Gulyás Pál költészetéhez hasonlóan, az archaikus finnugor mitikus hagyományokra épülnek, részben eredeti lelemények, önálló költői mítoszok, amelyek a mítoszalkotó képzeletvilágában kapták létüket. Szeretnék mindkét változatra egy-egy nevezetes példát mondani: *A Szent Tűzőzön regéi* és a *Gyermekdalok* című mitikus költői eposzokra gondolok. A tűzőzön-eposz, e hatalmas világvége-költemény, egy osztják-vogul mítoszra épül, amely szerint Tórem isten, a világ ura, megaléglvén Kul-at-ér, az ősgonosz bűneit, szent tűzőzönrel égeti fel, tisztítja meg a Földet, az ördög birodalmát. A tűzőzön égi büntetés, az emberiségnek azért kell lángokban elpusztulnia, mert a gonosznak engedelmkedett, az ő parancsait követte. Az archaikus mítosz ebben a költeményben ugyanakkor szervesen egybefonódik a világvégéről kialakult tudományos (pontosabban: tudományos-fantasz-tikus) elképzelésekkel, azaz az atompusztulás képének és következményeinek ijesztő leírásával. Mitikus és természettudományos látomások egymásba játszásából, egymást kiegészítő szerves kölcsönösségből jön létre a vers szuggesztív módon látomásos kifejezésmódja, erőteljes költői nyelvezete.

A másik világvége-eposz, a *Gyermekdalok* mitológiája, ha nem is előzmények nélkül, már merőben a költő teremtő képzetének eredménye. Az eposz „ösképe” az a kérdés, mely korábban *Az éjszaka képei* című oratórium látomásai között kapott meg-

fogalmazást: „Maradt-e ember az Ūr halál-szigetén? Maradt-e ember e földi másvilágon?” A nagy terjedelmű költői eposz e „maradék-ember” köré rajzol szuggesztív mítoszt. E mítosz hőse, furcsa szentje és ijesztő szörnye különös teremtmény, az atomsugárzás által megzavart genetikai kód rendhagyó alakulata, derékig ember, deréktól sárkány, akiben mintha Vörösmarty fájdalmas ítéletének tárgya: „az emberfaj sárkányfog-vetemény” kelt volna életre. Juhász mitikus monstruma az emberiség iszonyú pusztulását és szörnyű végét példázza, egyszerismind az emberi lét szépségének és költőiségének is emléket állít, tragikusan, elégikusan búcsúztatva el a „tisza dalt”.

Juhász hatalmas versei tudatosan és arányosan szerkesztett konstrukciók. Hatalmas arányaikkal és gazdagságukkal a korabeli magyar költészet talán legfeltűnőbb vívmányai. Kétségtelen, hogy nem illeszkednek költészetünk hagyományos alakzatai közé, noha természetesen nem függetlenek a folytonosságtól, a hagyományban testet öltő formáktól és módszerektől. A magyar vers, miként általában az európai, a kifejezni kívánt mondanivaló, érzés és gondolat legfontosabb elemeit és összefüggéseit választja ki, s rendezi őket struktúrába valamilyen kötöttebb vagy szabadabb asszociációs eljárás és logika szabályai szerint. Ez a vers tehát analitikus: a költő válogat, levezet, szerkeszt és komponál. Juhász „hosszú versei” ezzel szemben szintetikusak: költőjük a teljesség valamennyi – lehetőleg valamennyi – elemét felsorakoztatja, nevet ad a létezésnek és a képzelet dolgainak, leírja a Mindenség néhány övezetét. Juhász maga is arról beszél, hogy a költészet hivatása az összefoglalás.

A szintetikus alakzat általában a keleti költészetben: az óind eposzokban, az Ószövétségben, a finnugor és szamojéd mítoszokban, a *Kalevalában*, a türk és kazah hősi énekekben otthonos. Juhász Ferenc az archaikus költői formák technikai örökségét veszi át, így a finnugor és a magyar folklór formáit is, és ebben ugyancsak Gulyás Pál szándékát, poétikáját követi. Ez az archaikus-folklorisztikus hagyomány természetesen a modern költészet kontextusában jelentkezik, beépül abba a kompozícióba és szervezetbe, amit a képtársítások „szürrealisztikus” szabadsága, tudományos, sőt futurologikus természete jelent. A szintetikus modellnek azonban nemcsak az ősi keleti örökségben lehetnek forrásai, hanem a modern költészetben is. Az „enciklopédikus” líra igénye a modern európai és amerikai gyakorlatból is ismerős.

Valójában az a költői szemléletmód és poétika, amelyet Gulyás Pál létrehozott vagy pontosabban: amelynek létrehozására törekedett, maga is eltávolodott az európai költészet analitikus módszerétől, és az ősi, közelebről a finnugor vers szintetikus látásmódjához és poétikájához közeledett. Juhász és Gulyás Pál költői látásmódja és formakezelése több ponton is érintkezik, ugyanakkor Gulyás a Csokonai által klasszikus magaslatra emelt debreceni „fűvész” költői hagyománnyal is összekapcsolja azt a lírát, amelyet Juhász Ferenc alkotott, és amelyben a „tenyészet országával” kialakított látomásnak létbölcseleti jelentősége van. Valójában Gulyás költészete köti össze egymással a debreceni természetbölcseletet és a modern (az egzisztencialista filozófiával érintkező) természeti mítoszt.